

SANT VICENÇ D'ÈGARA. UNA ANTIGA ADVOCACIÓ DE SANT MIQUEL?

Joan Soler Jiménez. Director de l'Arxiu Històric de Terrassa.

Recepció i acceptació: octubre de 2015

Resum: L'església de Sant Miquel de Terrassa apareix mencionada a la documentació medieval l'any 1185. Tenint en compte que parlem d'una església d'època visigòtica, que no surti a la documentació dels segles X i XI és ben estrany. Raons lligades a la seva condició d'església "privada" i també un possible canvi d'advocació fan que tinguem davant una història apassionant. La nostra proposta vincula un document del 1115 on es menciona una església de Sant Vicenç d'Ègara amb la notícia del 1185 on ja apareix com a Sant Miquel de Terrassa. Creiem que parlem exactament de la mateixa església.

Paraules clau: Sant Miquel, Sant Vicenç, Capella privada, Seu d'Ègara, adreçament sagramental, missa a difunts.

Abstract: The church of Sant Miquel de Terrassa is mentioned in medieval documentation from 1185. Considering this is a church from the Visigoth period, it is surprising that there are no references to it in documentation from the tenth and eleventh century. Due to its status as a "private" church and also to its possible change of dedication, we are in front of an enthralling story. Our proposal links a document dated 1115, where a church of Sant Vicenç d'Ègara is mentioned, with an article from 1185, where it is already mentioned as Sant Miquel de Terrassa. We believe both documents refer exactly to the same church.

Keywords: Sant Miquel, Sant Vicenç, private chapel, Seu d'Ègara, Mass for the Dead.

Durant l'edició del primer diplomatari de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara l'any 2001, els autors vàrem haver de donar resposta a una circumstància estranya: en tota la documentació treballada entre el 958 i el 1207 l'aparició de la tercera església de la Seu d'Ègara, Sant Miquel, era migrada i d'una cronologia de finals del segle XII, una cronologia tardana. Atenent que la importància del substrat visigòtic del complex eclesiàstic ja s'havia consolidat en totes les interpretacions arqueològiques, artístiques i històriques, que Sant Miquel no aparegués en la documentació altmedieval era, com hem dit, estrany. Molt estrany.

Tres varen ser les primeres hipòtesis de treball. O bé l'església estava en desús i sense activitat eucarística o litúrgica; o bé la propietat de Sant Miquel no pertanyia ni al bisbat de Barcelona ni al posterior monestir rufenc de Santa Maria de Terrassa i, per tant, era raonable que la seva documentació no hi fos i estigués encara en mans del seu possessor d'aleshores (un possessor d'altra banda desconegut), o bé, en tercera instància, l'advocació de Sant Miquel hauria estat diferent amb anterioritat a la primera notícia coneguda de l'any 1185, una data com diem molt tardana, tenint en compte el volum i l'antiguitat dels pergamins que s'estaven treballant. Tres hipòtesis de treball que no van ser aprofundides en l'edició del primer diplomatari perquè sobrepassava l'objectiu inicial de la recerca. La resposta d'aleshores a la manca de notícies fou que l'església "no tenia durant el segle X i gran part del segle XI una entitat jurídica pròpia, un culte vinculat a una capellania i a unes rendes pròpies"¹.

En la presentació del primer diplomatarí el 19 de setembre del 2002 vàrem presentar algunes de les novetats històriques que apuntava la documentació editada. Una d'elles va ser la raresa de dos documents que apuntaven a una de les tres hipòtesis comentades, la tercera. El document primer del diplomatarí parlava inequívocament d'una església de Sant Pau d'Ègara, repetida fins a cinc vegades en tot el document i en la nota arxivística del dors, i que apuntava sens dubte a una antiga advocació, única o en paral·lel, de Sant Pere d'Ègara. El segon document, del 16 de juny del 1115, ens parlava d'una església situada "in loco Egarensis" que tenia un altar consagrat a Sant Vicenç. Es feia impossible de desxifrar, així d'entrada, si el nom de l'altar era també el de l'església on es trobava o si aquesta rebia un altre nom no mencionat al pergamí. Així com el cas de Sant Pau era força inequívoc, atès que és freqüent trobar dobles advocacions a Sant Pere i Sant Pau en moltes esglésies altmedievals de l'Europa cristiana, el cas de Sant Vicenç era menys clar per la singularitat i unicitat del testimoni documental transmès.

L'any 2003, a la revista *Terme* número 18, vàrem publicar la conferència de presentació del primer diplomatarí on exposàvem la situació i on ja proposàvem que el document del 1115 no el podíem desvincular del del 1185, en considerar que en ambdós s'estava parlant de la mateixa església². Vàrem argumentar que el nom de l'altar, quan no es menciona explícitament l'altre nom de l'església, si és així que passa, és el que dona també nom a l'església. I posàvem alguns exemples terrassencs i d'altres llocs de Catalunya. Els formularis altmedievals són sòlids però també flexibles a les realitats de cada cas. En cap cas tenen la consistència jurídica i burocràtica dels formularis que utilitza el notariat a partir del segle XIII, però miraven de reflectir realitats igualment. Tanmateix, aquesta flexibilitat altmedieval sempre ens fa tocar de peus a terra per evitar certeses absolutes. Ara bé, com adverteixen tots els sistemes d'interpretació, a part dels basats en els girs lingüístics, la solució més econòmica és sovint la més raonable i fàcil d'acceptar. En el nostre cas, si reconeixem que en època altmedieval hi havia sis esglésies en el complex eclesiàstic, a saber, Sant Pere, Santa Maria, Sant Sadurní, Santa Eulàlia, Sants Just i Pastor, quina ens mancava per tancar el cercle? En principi Sant Miquel. Però si hi ha un document del 1115 que situa una església anomenada Sant Vicenç "in loco Egarensis", hem de pensar que n'hi havia set i que aquesta, que només apareix una vegada en més de 600 pergamins documentals altmedievals i baixmedievals coneguts, era diferent a la que ens faltava, la de Sant Miquel? D'entrada la interpretació econòmica ens feia sospitar que Sant Vicenç podia ser Sant Miquel. Ara, per què apareix amb dos noms diferents?

La recerca l'havíem mantinguda en suspens durant un temps. Ara l'hem pogut reprendre amb motiu de la Jornada "La recerca arqueològica a Sant Miquel de Terrassa. II Jornada Tècnica Art i Patrimoni de la Seu d'Ègara" que s'ha celebrat el dia 23 de març del 2015, i ho hem aprofitat fer una revisió exhaustiva de l'estat de la qüestió.

Esglésies mencionades a la documentació entre el 958 i el 1115.

Un cop analitzada la documentació editada d'aquest període cronològic podem confirmar que cap document conegut anterior al 1115 ens parla inequívocament de Sant Miquel. Fins a aquesta data les esglésies esmentades a la documentació que conformaven la Seu d'Ègara eren sis.

Sant Pere d'Ègara (amb una primera menció del 958, amb el nom de Sant Pau d'Ègara), que apareix sempre com a parròquia depenent del bisbat de Barcelona. Administrada per una comunitat de clergues seculars durant els segles X i XI, a partir del 1113 estarà a redós del nou monestir rufenc de Santa Maria de Terrassa, però sempre depenent del bisbat de Barcelona.

Santa Maria d'Ègara apareix més migradament a la documentació, però hi apareix. A partir del 1112 serà la seu del monestir rufenc de Santa Maria de Terrassa. Havent estat la catedral de l'antiga Seu d'Ègara el canvi de designació no és gratuït. Hi ha un sòlid canvi de jurisdicció, passa a dependre d'una casa mare francesa, però els drets històrics adquirits per aquella referència a Ègara sempre es mantindran.

Sant Sadurní i Santa Eulàlia d'Ègara eren dues capelles que es trobaven al voltant de la Seu d'Ègara. Mai se n'ha acabat de determinar la localització exacta, tot i que per documentació baixmedieval semblaria que Sant Sadurní es trobava al nord de l'església de Sant Pere. Santa Eulàlia, en canvi, semblaria que estava prop de la plaça de Mossèn Homs. Van ser desacralitzades i les seves pedres reutilitzades en la construcció del primer pont de Sant Pere al segle XVI. En queda la memòria a la documentació del bisbat de Barcelona, de qui depenien almenys des del segle XI.

La capella dedicada als Sants Just i Pastor només apareix mencionada una vegada. L'1 de novembre del 1101 Pere Gisbert i Gerbert Miró van donar a Santa Maria de la seu d'Ègara unes cases que afrontaven a llevant amb l'església que antigament havia estat sota l'advocació dels Sants Just i Pastor. La delimitació nord de les cases ens indica que estaven a tocar de l'església de Santa Maria d'Ègara. Parlem, doncs, d'alguna capella de petit format que probablement era d'ús privat del bisbe en època visigòtica. El seu desús o transformació fa que no aparegui mai més a partir d'aleshores³.

De les sis en tenim clares cinc. Què passa amb la sisena? Anirem pas a pas. El 2 de gener del 1112 es consagrà l'església de Santa Maria de Terrassa. En aquest acte es diu que la casa de Déu dedicada a l'honor de Maria, mare de Déu, es trobava al comtat de Barcelona, al terme de Terrassa, prop de l'església parroquial de Sant Pere, al lloc on antigament la Seu d'Ègara havia estat construïda. A l'església de Santa Maria hi haurà relíquies dels beats màrtirs de Saragossa i dels màrtirs Sever, Julià i Valentí. En aquest document no es fa menció ni a Sant Miquel, ni a les altres dues de Sant Sadurní i Santa Eulàlia⁴.

El 18 d'octubre de 1113 el bisbe de Barcelona, Ramon, en compliment d'unes lletres executòries del papa Pasqual II, féu donació al monestir de Sant Ruf de Va-

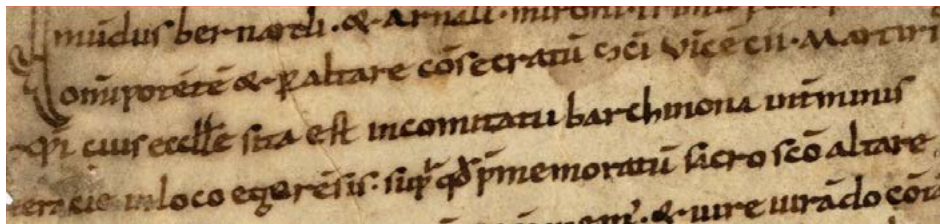
lença, a França, de les esglésies egarenques de Santa Maria, de Sant Pere i de Sant Julià de Terrassa, amb els seus respectius cementiris i totes les altres esglésies que es trobessin dins del terme de Terrassa. S'excloueren les esglésies de Sant Sadurní i Santa Eulàlia, que continuaven en mans del bisbat de Barcelona⁵. Tampoc hi apareix Sant Miquel. Aquesta vegada es fa menció a Sant Julià de Terrassa, que és en realitat Sant Julià d'Altura. L'expressió "cum omnibus ecclesiis", que trobem en el document i que fa referència a altres esglésies situades a Terrassa, pot ser que faci menció a diferents esglesietes que trobem arreu del territori terrassenc com ara Sant Cristòfol, Sant Feliu, Santa Margarita de Mual, Santa Magdalena del Puigbarral, entre d'altres, que s'estaven rehabilitant després d'una època en què haurien quedat en desús. Aquestes esglésies reviuran sobretot a partir del segle XIII, però durant el segle XII semblarien a mans de senyors locals que acabarien adoptant el nom de l'església als seus cognoms. Parlem de famílies com els Santcristòfor o els Santfeliu, per exemple, que surten sovint a la documentació. Dins el genèric "esglésies" podríem encabir-hi també Sant Miquel i, segurament, amb un context jurisdiccional semblant.

El 10 de gener del 1114, tres mesos després, el papa Pasqual II emet una butlla on confirma de manera definitiva a l'abat de Sant Ruf les noves possessions de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara, i de Sant Julià de Terrassa, amb totes les seves possessions, súbdits i esglésies per elles constituïts, i que havien estat donades pel bisbe de Barcelona, Ramon. En aquesta butlla tampoc es fa cap menció a Sant Miquel. És una simple confirmació de l'acord del 1113.⁶

Una menció a l'església de Sant Vicenç màrtir de 1115.

El 16 de juny de 1115 es va realitzar una adveració sacramental. Aquesta tipologia de documents eren d'una solemnitat molt alta, en la qual solien participar testimonis, auditors i fins i tot signava un jutge. Es tractava de la lectura pública davant d'un altar de la darrera voluntat d'un difunt, del seu testament, un cop havien passat sis mesos des de la seva mort. Aquesta acció jurídica prové ja d'època visigòtica i es manifesta en aquest document de manera impecable. Parlem doncs, d'un document jurídicament i diplomàticament autèntic. Es tracta de l'adveració sacramental del testament de Joan Bernat, que havia mort el mes de gener del mateix 1115, amb l'assistència dels testimonis Joan Ermemir, Ramon Bernat i Arnau Miró. S'hi nomenen tres marmessors, Bonadona, Bernat Seniofred i Ramon Amat. Subscriu el jutge i sotsdiaca Berenguer. Els tres testimonis apareixen també com a "iuratores" i, com a tals, juren per Déu Pare omnipotent i per l'altar consagrat a Sant Vicenç, màrtir de Crist, l'església del qual es troba al comtat de Barcelona, al terme de Terrassa, "in loco Egarensis", és a dir, al lloc egarenc o dit d'Ègara. Ens sembla indiscutible que parlem d'una església a redós de la Seu, amb una menció única i on la denominació de l'altar és també la de l'església. Per tant, no parlem d'una església innominada o

de Sant Pere o de Santa Maria que tenen un altar dedicat a Sant Vicenç. I això ho diem perquè el més habitual en els formularis de l'època és mencionar nom d'altar i nom d'església si efectivament parlem de dues coses diferents.

«... per Deum Patrem omnipotentem et per altare consecratum **SANCTI VINCENCII Martiris Christi**, cui(u)s ecclesie sita est in comitatu Barchinona, in terminis Terracie, **in loco Egarensis super quod prememoratum sacrosancto altare...**» ACVOC-AHT. Fons de Sant Pere. Pergamí I-107. *Ed.: Diplomatarium de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara (2001, núm.107).*

Dos exemples propers. El 5 d'octubre del 1117 Berenguer Ramon defineix a Santa Maria d'Ègara i a l'altar de Sant Adrià “quod infra prescriptam basilicam est” un seguit de delmes i alous de Santa Perpètua de Mogoda⁷. O el 17 de juny del 1153 quan Guillem Miró defineix també uns censos i rendes del Vallès a l'església de Santa Maria de Terrassa i a l'altar de Sant Adrià “quod est situm infra eandem basilicam”⁸. En tots dos casos l'església i l'altar són mencionats explícitament i de manera diferenciada a partir de les seves denominacions.

Però, i a les adveracions sacramentals no podria ser que la pràctica formulària fos diferent? Per respondre això hem repassat la recerca d'Antoni Udina sobre la successió testada a Catalunya, que ens proporciona molta manta exemples extrets d'adveracions sacramentals on la menció a l'altar i a l'advocació de l'església sempre es manifesta de manera palesa. Així, l'any 962 el lloc de veneració i l'altar de la basílica estan consagrats a la Santa Creu de Narbona. El 964 la basílica que hi ha al terme de Castellterçol té l'altar i l'església consagrats a Sant Fruitós. El 986 els testimonis de l'adveració posen les seves mans damunt de l'altar de Sant Cristòfor “in cuius honore ecclesia sita est in comitatu Gerundense in valle Gugulus”. El 1024 els testimonis juren sobre l'altar de Sant Andreu apòstol que es troba dins de l'església de Sant Pere “in villa Villano” al territori de Girona. En els tres primers casos veiem que l'advocació i l'altar només es cita una vegada, en el darrer la distinció entre el nom de l'altar i l'advocació de l'església s'especifica⁹. Udina aporta molts testimonis més i el patró sembla que es repeteix constantment. Us oferim encara un altre exemple que afecta l'església de Sant Sadurní d'Ègara. L'1 d'agost del 1036 a l'adveració sacramental d'un tal Ramon es menciona que totes les persones presents es trobaven al lloc de veneració de Sant Sadurní, màrtir de Crist, la basílica del qual és “in sede Egarensis” i que sobre “cuius sacrosancto altario” s'hi feren els juraments¹⁰.

La primera i més important conclusió és que l'altar de Sant Vicenç “in loco Egarensis” es trobava a l'església de Sant Vicenç d'Ègara. Ara bé, és aquesta la de Sant Miquel?

Analitzem més butlles.

L'any 1123, el 28 d'abril, l'abat de Sant Ruf de Valença rep la confirmació de les seves possessions d'arreu d'Europa per part del papa Calixt II. Hi surten mencionades les “ecclesias Sancte Marie ac Sancti Petri ac Sancti Iuliani de Teraciis”. Les tres ja havien estat mencionades a les lletres executòries de Pasqual II l'any 1113, confirmant de nou que Sant Miquel no surt entre les esglésies que controlava directament la comunitat rufenca¹¹. El 12 de desembre de 1149 és el papa Eugeni III qui confirma a l'abat de Sant Ruf les possessions derivades de les “ecclesias Sancti Petri et Sancte Marie de Terracia, cum cimiterio suo, sicut a bone memorie Raimundi Willelmi Barcinonensi episcopo ecclesie Sancte Rufi, concesse sunt”. En aquest cas no es menciona la tercera església, la de Sant Julià, tot i que sí que s'hi hauria d'incloure en mencionar-se de manera explícita que la confirmació és la mateixa que la que féu el bisbe Ramon Guillem de Barcelona l'any 1113¹².

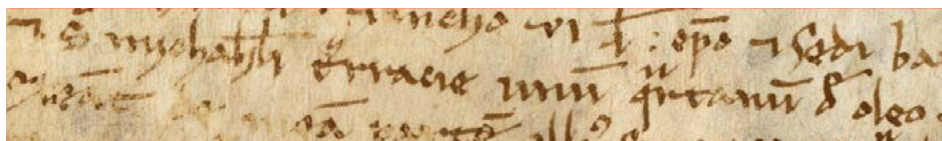
Cinc anys després tenim notícia d'una butlla d'Anastasi IV. El 24 d'abril del 1154 el papa acull sota la protecció apostòlica l'església de Sant Ruf i li confirma totes les seves possessions, entre elles les “ecclesias egarenses scilicet Sancte Marie, Sancti Petri et Sancti *Michaelis*, cum parochiis suis”. Semblaria, doncs, que s'escenifica un canvi amb la desaparició de Sant Julià i l'aparició de Sant Miquel. Tanmateix, la tradició estranya de la butlla ens fa sospitar d'un text espuri pel que fa a la menció de Sant Miquel, reescrita o transcrita en dates molt posteriors¹³.

Una nova butlla, aquest cop d'Adrià IV, subscripta el 17 d'abril del 1155, confirma a l'abat de Sant Ruf tots els delmes que percep arreu d'Europa, però no relaciona la nòmina d'esglésies que són possessió seva¹⁴. Un dia 15 de juliol entre el 1173 i el 1176 és el papa Alexandre III qui confirma a l'abat totes les seves possessions, entre elles les “iglésias de Sant Pera y Santa Maria, y Sant Julià de Tarrassa ab sos sensos y possecions”. Efectivament, el text en català que disposem és el d'un extracte fet el segle XVIII a Santa Maria de Terrassa on el document d'aquesta butlla es conservava. De fet, l'existència d'aquesta butlla només la sabem a partir d'aquesta menció terrassenca. En tot cas, observi's que torna a aparèixer Sant Julià de Terrassa com a tercera església pertanyent a Sant Ruf, tal com dictava la donació del bisbe de Barcelona de l'any 1113. Per què surt aquí i no surt en les butlles de Calixt II i Anastasi IV? Molt probablement perquè aquestes butlles s'han transmès amb errors.

Primera aparició de Sant Miquel.

Deixant de banda l'aparició espúria de Sant Miquel a la butlla del 1154, que ja hem dit que no la podem atendre perquè probablement és un error, la primera menció

inequívoca de l'església de Sant Miquel d'Ègara és al testament de Pere Berenguer de Far. El 29 de novembre del 1185 el testador determinà una deixa d'un quartà d'oli per a "Sancto Michaeli Terracie". Observi's que la menció, autèntica i original aquesta vegada, no parla pas de Sant Miquel d'Ègara, sinó que parla obertament de Sant Miquel de Terrassa. La denominació "d'Ègara", per tant, s'hauria ja abandonat si és que arribà a existir mai... Abans d'analitzar amb més detall aquest document acabarem el repàs que estem fent de les butlles papals del segle XII.

«... et **Sancto Michaeli Terracie** unum quartanum de oleo ...» ACVOC-AHT. Fons de Sant Pere. Pergamí I-173. Ed: *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara* (2001, núm.203).

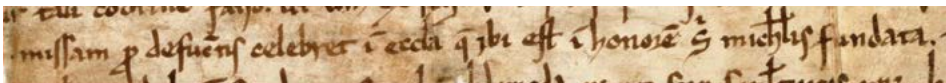
El 1192 en una nova butlla papal, aquest cop de Celestí III, es decreta que ningú no podrà comprar o usurpar els delmes de les esglésies de Sant Ruf i que ningú podrà construir oratori o església a les parròquies de la seva jurisdicció. És una butlla genèrica en què no es fa menció detallada de cap de les possessions de l'abat de Sant Ruf⁵.

No serà fins a la butlla d'Innocenci III del 6 de maig del 1206 on es mencionarà per primera vegada de manera inqüestionable l'església de Sant Miquel lligada a la protecció de Sant Ruf. En el text es mencionen les "ecclesias Sancte Marie de Terracia, cum ecclesiis Sancti Petri, Sancti Michaelis, Sancti Fructuosi, Sancti Iuliani, Sancte Eulalie, cum earum pertinenciis"¹⁶. Comparant aquesta relació amb les aparegudes durant el segle XII, totes elles derivades de la donació del bisbe de Barcelona del 1113, hem de dir que alguna cosa ha passat a finals del segle XII i principis del segle XIII que ha canviat el règim jurídic d'algunes de les esglésies terrassenques. Així, trobem mencionada l'església de Sant Fruitós, situada a l'interior de la nova vila de Terrassa a tocar del palau del senyor rei i la Torre del mateix palau. També mereix consideració la inclusió de Santa Eulàlia al patrimoni rufenc, quan fins ara havia pertangut al bisbat de Barcelona. La mateixa aparició de Sant Miquel en un document papal també és ressenyable atesa la novetat i atès probablement que ha estat incorporada a la jurisdicció rufenca. Incorporada sí, perquè sembla que abans no pertanyia a la jurisdicció rufenca, però tampoc a l'episcopal ni a la de cap monestir més o menys conegut que tingués possessions arreu del terme del castell de Terrassa. Ens trobem davant del cas d'una església, capella o com se li vulgui dir, que pertanyia fins a finals del segle XII a un senyor privat, i per aquest motiu no apareix a la documentació anterior. I quan apareix, a més, apareix amb un nom diferent, el de Sant Vicenç. Anem a continuació a explicar què és el que ens sembla que va passar.

Donacions per a misses a difunts.

Retornem ara al document del 1185. Com hem vist aquest any apareix per primera vegada Sant Miquel en un document testamentari. Es fa una donació a l'església d'un quartà d'oli, és a dir, de 4,15 litres d'oli, molt segurament destinat a llànties. Era una mesura típica del Vallès i de l'àrea de Barcelona¹⁷. La primera vegada que surt mencionat ja veiem que l'església s'ha convertit en un espai de percepció de donacions testamentàries. Aquest fet serà constant a partir d'aquesta data. Així, el 19 d'abril del 1196 en el testament de Bernat d'Om hi trobem una donació de dotze diners¹⁸. El 31 d'agost del 1203 Bernat Fabra deixa dotze diners¹⁹. El 19 de juny del 1213 Joan Civader deixa cinc sous "operi Sancti Michaelis"²⁰. El 4 de gener del 1214 és Pere Bertulí qui dona sis diners²¹. El 30 de setembre del 1238 Pere de Santcrístòfor deixa dos sous a l'obra de Sant Miquel²². El 30 de març de 1239 és Arnau Felid qui deixa sis diners²³. I el 13 de juliol del 1273 al testament de Saurina de Terrassa, la deixa és de cinc sous²⁴. I podríem seguir.

Les aparicions de Sant Miquel a la documentació treballada fins al 1291 és sempre en documentació testamentària. No és definitiu ni concloent però sí que ens atrevim a dir que la vinculació de l'església de Sant Miquel amb el culte als difunts és forta des de la seva aparició i que això ens permetria connectar l'edifici de manera clara amb el seu origen martiriològic. Tant l'arqueologia, com la menció de Sant Vicenç en una adveració sacramental el 1115, com la vinculació amb els difunts a partir del 1185 en endavant, s'alineen en una mateixa direcció i allunyen Sant Miquel d'un presumpte ús com a baptisteri. És a dir, tampoc en època baixmedieval l'església semblaria ser utilitzada per aquest propòsit.

«... missam pro defunctis celebret in ecclesia que ibi est **in honore Sancti Michaelis** fundata ...». ACVOC-AHT. Fons de Sant Pere. Pergamí III-5. Ed: *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara* (2001, núm.213).

Per reforçar aquest aspecte, a més, disposem d'un document molt interessant. El 14 de març del 1202 el prevere Berenguer de Far funda una missa de difunts a l'església de Sant Miquel que haurà de celebrar un dels canonges regulars de la comunitat de Santa Maria de Terrassa. Aquesta missa es celebrarà dilluns, dimecres i divendres cada setmana en remei de la seva ànima i de la dels seus parents. A més caldrà que durant la missa el canonge "exeat super sepulturas eorum", és a dir, haurà de sortir físicament de l'església i finalitzar la litúrgia al cementiri de Sant Miquel. Per finançar-ho dona tres-cents sous perquè es compri un alou que permeti cobrir les despeses. No és una quantitat menor, precisament. Atenent que els parents difunts dels De Far sembla que

es trobaven enterrats a redós de la mateixa església de Sant Miquel, podem entendre la generosa donació del prevere De Far. I és que el factor De Far ens sembla important a tenir en compte per saber alguna cosa més sobre el passat de Sant Miquel.

El factor De Far. Un capella privada de la família De Far?

Ho hem apuntat fa un moment i semblaria ser l'explicació al fet que abans del 1185 l'església no surti mencionada mai. El que ens ha permès veure l'estudi detallat de la documentació d'aquest període és que existeix un vincle, no només emocional, sinó de ben segur jurídic, entre la família terrassenca dels De Far i l'església de Sant Miquel. Així, el document del 1185 és precisament un testament de Pere Berenguer de Far on es relaciona tota la família: els seus tres germans, Guerau, Bernat i Berenguer; la seva esposa, Dolça, i els seus cinc fills, Berenguer, Arnau, Guillem, Bernat i Avinent. Un d'ells, Berenguer, estudia en aquell moment per clergue i sembla que és ell mateix qui el 1202 fa la generosa donació de tres-cents sous per fundar la missa "pro defunctis" a Sant Miquel. Però a més, el 1196, en el testament de Pere d'Om, on apareix una segona donació a Sant Miquel, és precisament Guerau de Far el seu marmessor. I el 1203, l'anomenat Bernat "Fabra", germà de Berenguer de Far, fa donació també de diners a Sant Miquel.

Creiem que la família De Far té una relació molt estreta amb el priorat. Creiem que abans del 1185 gestionen directament o mitjançant preveres l'església de Sant Miquel, però en un règim privat. Creiem que entre el 1185 i el 1202 els béns dels De Far s'integren al patrimoni de Santa Maria, inclosos els drets sobre Sant Miquel. I creiem que és per aquest motiu que no és fins a la butlla d'Innocenci III del 1206 que surt Sant Miquel com a patrimoni integrant de les possessions rufenques. Fruit d'aquesta integració patrimonial també es procediria a una "traditio chartae" dels documents on apareix Sant Miquel i, entre elles, la carta de Sant Vicenç del 1115. I en l'àmbit d'aquesta transmissió podríem fins i tot entendre el canvi d'advocació de Sant Vicenç a Sant Miquel, un sant inequívocament lligat a les funcions funeràries de les esglésies sota la seva advocació. Unes funcions que el priorat rufenc voldrà reforçar, ja que són una font inesgotable d'ingressos econòmics. A canvi d'aquesta transmissió jurisdiccional, els De Far obtindran importants beneficis. L'exemple es troba en un document del 7 de juny del 1201, quan altra vegada el prevere Berenguer de Far intercanvia el redelme del lli i el cànem de Perafita, Corró i Vilamajor (antics termes situats a l'actual Vallès Oriental), així com el redelme del blat de Terrassa, per diferents honors de Reixac, Alella, Taià i Montornès que estaven en mans de Santa Maria i Sant Pere. En el document, Berenguer de Far diu que tenia atorgada la batllia en règim vitalici per a la recaptació del blat de Santa Maria i Sant Pere, és a dir, que exercia de batlle senyorial del monestir rufenc de Santa Maria i que percebia diferents redelmes, és a dir, un percentatge de prop de l'11 per cent del total de la recaptació que realitzava²⁵. El lligam per interessos econòmics és, per tant, indiscutible.

Una advocació a Sant Vicenç en una església funerària?

Potser el que cal preguntar-nos també és si Sant Miquel és una bona advocació per a una església funerària. I semblaria que sí. Sant Miquel ha estat sempre identificat amb un sant “guerrer”. Així ha estat estudiat i demostrat per Joan Francesc Cabestany i Teresa Matas l’any 1998, que van estudiar l’aparició molt prolífica d’aquest sant a les noves capelles castelleres del Penedès durant el segle X²⁶. Sembla un sant òptim en un àmbit d’expansió i conquesta... franca. No oblidem que en el nostre cas hem de contraposar una advocació antiga, visigòtica, a Sant Vicenç a una advocació “moderna”, altmedieval, a Sant Miquel. En aquest sentit, hauria pogut tenir lògica un canvi d’advocació lligada a aquest procés de conquesta. Tanmateix, atenent que el primer document de Sant Vicenç és del 1115 i el canvi es realitzaria a finals del segle XII, la modificació de l’advocació no sembla que es pugui lligar a un procés descrit al Penedès i dos-cents anys abans.

El primer que posa en dubte l’advocació a Sant Miquel a la nostra església fou precisament mossèn Miquel dels Sant Gros l’any 1991. Considera que si l’església hagués estat en època visigoda un baptisteri el canvi d’advocació que s’hauria produït hauria estat de Sant Joan o Sant Esteve a Sant Miquel. Si l’església hagués estat una capella funerària des de bon inici, en canvi, no descartava l’advocació de Sant Miquel, però ho dubtava moltíssim. Proposà un canvi d’advocació a Sant Miquel durant el segle X, lligant-ho al procés que després descriuen Cabestany i Matas, i al fet que des de l’any 600 la majoria de capelles a Sant Miquel s’associen molt sovint a capelles “privades”²⁷. En l’àmbit de les capelles castelleres del segle X, la seva gran majoria tindran aquesta condició privada. I, en aquest sentit, la proposta de capella privada que apuntem en relació a la família De Far, permetria trobar l’encaix. Però ens torna a fallar un aspecte i és el de la menció a Sant Vicenç del 1115. Com diem, sembla que el canvi d’advocació seria posterior al segle X i, per tant, no el podem contextualitzar en aquell moment.

Tenim exemples de capelles castelleres a prop de Terrassa. Sant Miquel del Toudell semblaria incloure’s entre les “ipse ecclesie” que Bonfill Sanlà donà a la seva esposa Guisla l’any 1065, sense cap intercessió de casa eclesiàstica pel mig²⁸. La possessió era estrictament privada. No serà fins al 1157 en què Alegret de Toudell farà donació de Sant Miquel de Toudell a Sant Pere i Santa Maria de Terrassa²⁹. Una donació que es veurà ratificada per una butlla d’Alexandre III datada entre el 1173 i el 1176 a favor de Sant Ruf amb tots els seus delmes i primícies³⁰. El segle XII sembla un moment en què les capelles privades passen de mans laiques a mans religioses de manera sistemàtica. I, per tant, no seria estrany entendre el canvi d’estatut jurídic de Sant Vicenç/Sant Miquel a finals del segle XII. Hi hauria un procés de concentració patrimonial en aquest sentit. Una advocació a Sant Miquel també és present al monestir de Sant Llorenç del Munt. De fet, ja els anys 958 i 973, en ple segle X,

apareix una triple advocació per a l'església del Munt: Sant Maria, Sant Miquel i Sant Llorenç³¹. Serà el darrer sant qui acabarà donant nom definitiu al monestir, i els dos primers es perden o queden reduïts a designatius d'altars d'aquesta casa eclesiàstica.

Podríem parlar d'una doble advocació a Sant Vicenç i Sant Miquel? No sembla ser massa habitual. Només hem trobat el cas català de Sant Vicenç i Sant Miquel de Cardona, però com a esglésies associades en un mateix espai, no pas com a doble advocació. De fet, també el complex eclesiàstic d'aquestes dues esglésies té connexions rufenques a tenor del que ens diu la butlla de Calixt II del 28 d'abril del 1123³². Aquesta vinculació, tanmateix, durarà poc temps.

Té sentit, en darrera instància i mirant de donar resposta a la pregunta inicial, una advocació a Sant Vicenç d'origen visigot? La resposta és sí. Sant Vicenç va néixer a Osca, exercí de diaca a Saragossa i fou martiritzat a València el 22 de gener del 304 dC després de les persecucions de l'emperador Diocleciana. Sant Vicenç passarà a ser un sant venerat arreu de l'arc mediterrani d'Hispania i en llocs tan emblemàtics com les basíliques visigodes de Còrdova, de Sevilla i de València. Més de 400 esglésies arreu d'Hispania reben aquesta advocació. Més de 150 situades a Catalunya. L'expansió de la seva veneració, per tant, fou ràpida i densa durant els segles IV al VI. No és un atzar, per tant, que pogués ser venerat en territori egarenc. Però permeteu-nos fer una proposta suggerent.

Bé sabem que va ser entre el 516 i el 540, durant el període del bisbat de Nebridi d'Ègara, que el conjunt de la Seu d'Ègara es monumentalitzà. Gràcies a Sant Isidor de Sevilla³³ sabem que Nebridi era el germà gran d'Elpidi, Justinià i Just, i que tots ells van ser igualment bisbes i van escriure sermons i llibres. Elpidi, per exemple, fou bisbe d'Osca, seu natal de Sant Vicenç, entre el 522 i el 546. Justinià de València, primer bisbe valencià conegut entre el 527 i el 548, havia estat abans abat del monestir que existia just al damunt del sepulcre de Sant Vicenç en aquesta ciutat. Just d'Urgell, el tercer germà, bisbe entre el 531 i el 546, escrigué un sermó dedicat a la solemnitat de Sant Vicenç que Villanueva va veure el 1808 en un lliçoner del segle XIII i en un breuari del segle XII de l'arxiu de Bellpuig de les Avellanes³⁴. Només quedaria Nebridi, que hauria tingut una església funerària dedicada a Sant Vicenç, és més, l'hauria construït *ex profeso*, a principis del segle VI.

I què podem dir de la cripta de Sant Celoni, just a sota de Sant Vicenç?

Efectivament, encara hi hauria alguna incògnita a resoldre. L'església de Sant Vicenç té una cripta que s'ha dedicat des d'almenys el segle XIII a Sant Celoni. Un sant que podria haver estat advocació antiga atenent que també és un màrtir antic, venerat durant l'època visigòtica a Calahorra, per exemple.

De la cripta en sabem poca cosa. Salvador Cardús els anys 50 trobà deixes pies a Sant Celoni dels anys 1347 i 1386³⁵. Nosaltres no hem repassat la documentació baixmedieval

de manera detallada, però sí que hem trobat un tal Bernat de Vilaró, “rector capelle Sancti Celedonii”, en una disputa entre Guillem de Terrassa i Guillem Rovira, rector de la capella de Sant Jaume, datada el 1263³⁶. O una donació de sis morabatins al testament de Saurina de Terrassa a favor de “Bernardo, clerico Sancti Celedonii”, segurament el Bernat Vilaró suara mencionat³⁷. Semblaria que durant el segle XIII la capella/crípta de Sant Celoni seria una capella privada de la família dels Terrassa.

El 27 d'abril del 1618 es trobaren unes relíquies sota l'altar de la cripta de Sant Celoni. Joan Arnella, capellà de Sant Pere aleshores, ho explica: “Trobàran-se ditas relíquies ab una capsa de alba y en la summitat del peu que sustentava una ara consagrada de màrmol, escrit en ellas una acta que per la antiguitat no-s pogué llegir”. Quina llàstima no haver pogut llegir aquell text! De ben segur tindríem moltes qüestions resoltes als dubtes que arrosseguem³⁸.

En conclusió, si efectivament donem credibilitat a la proposta de Sant Vicenç, ens trobaríem que les esglésies de la seu d'Ègara al segle VI haurien portat les següents advocacions: Santa Maria d'Ègara, en honor a la Mare de Déu; Sant Sadurní d'Ègara, en honor al màrtir de Tolosa; Santa Eulàlia d'Ègara, en honor a la màrtir de Barcelona; Sants Just i Pastor, en honor als màrtirs d'Alcalà de Henares; Sant Vicenç d'Ègara, en honor al màrtir de València, i Sant Pau d'Ègara, en honor a l'apòstol, que segons la llegenda va evangelitzar Hispània en persona, entrant per Tàrraco amb la col·laboració de la seva germana Santa Tecla. Perquè sí, com hem apuntat al principi d'aquest article l'església de Sant Pere semblaria que hauria rebut la denominació de Sant Pau, almenys abans i durant l'any 958. Però d'això ja en parlarem un altre dia.

Fonts documentals

BATLLE, CARME; BAUCELLS, JOSEP; FÀBREGA, ÀNGEL; HERNANDO, JOSEP; RIU, MANUEL. *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la catedral de Barcelona, segle XI*. Volum II. Barcelona: Fundació Noguera, 2006. [DCB]

PUIG I USTRELL, PERE. *Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa, diplomatari dels segles X i XI*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995. [SLMT]

PUIG, PERE; RUIZ, VICENÇ; SOLER, JOAN. *Diplomatari de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona: Fundació Noguera, 2001. [SPSME].

PUIG, PERE; RUIZ, VICENÇ; SOLER, JOAN; CAPELLADES, ALAN. *Diplomatari de Sant Pere d'Ègara i Santa Maria de Terrassa, 1203-1291*. Barcelona: Fundació Noguera, 2013. [SPSMT]

PUIG, PERE; ROBLES, JAVIER; RUIZ, VICENÇ; SOLER, JOAN; Capellades, Alan. *Diplomatari de Sant Llorenç del Munt (1101-1230)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2013. [SLM]

Notes

- 1 PUIG, Pere; RUIZ, Vicenç; SOLER, Joan. *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona: Fundació Noguera, núm. 24, 2001, p.42.
- 2 SOLER JIMÉNEZ, Joan. “Les esglésies de Sant Pau, Sant Vicenç i Santa Maria d'Ègara. Noves perspectives d'estudi que ofereix el diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara”. Terrassa: *Terme*, 18,

2003, p.101-113, sobretot 106-107. També vàrem seguir les tesis aquí descrites a SOLER JIMÉNEZ, Joan. "Les esglésies de Sant Pau i Sant Vicenç d'Egara: denominacions perdudes de les antigues esglésies de Sant Pere", dins AADD. *50 històries de Terrassa. Fets, vivències i documents*. Terrassa: Fundació Torre del Palau, Àmfora, 17, 2015, p.29-34.

- 3 SPSME, núm. 91.
- 4 SPSME, núm. 100: «Domus Dei **in honore eiusdem genitricis Dei Marie**, in comitatu Barchinonensi, in terminio Terracie, iuxta ecclesiam parrochiam **Sancti Petri**, in loco eodem ubi antiquitus Egarensis sedes erat constructa.» «Sunt autem recondite in prelibato altare reliquie beatissimorum martyrum cesaraugustanorum et sanctorum martyrum Severi, Iuliani atque Valentini».
- 5 SPSME, núm. 104: «Dono Deo et ecclesie Sancti Ruphi et prefato abbati ... egarenses **ecclesias Sancte Marie**, cum cimiteriis suis ... ab ecclessi **Beati Petri** ... ecclesiam quoque **Sancti Iuliani de Terracia** cum cimiterio suo»; «Has nempe ecclesias cum omnibus ecclesiis que in terminio Terracie et parrochiarum suarum sunt ...»
- 6 SPSME, núm. 105: «Ecclesias **Sancti Petri et Sancte Marie Egarensis, Sancti Iuliani de Terracia**, cum possessionibus subditis et ecclesiis per eas constitutis, quas vobis Barchinonensis episcopus Raimundus concessit ...»
- 7 SPSME, núm. 109.
- 8 SPSME, núm. 137.
- 9 UDINA ABELLÓ, Antoni. *La successió testada*. Barcelona, 1988. 962, maig, 13 (núm. 11): «Iuramus in primis, per Deum Patrem Omnipotentem, per Ihesum Christum, filium eius, Sanctumque Spiritum qui est in Trinitate unus et verus Deus, per hunc locum venerationis Sancti Crucis cuius baselica sita est infra muros civitatis Narbona, supra cuius sacrosancto altario ubi as conditione manu nostras continemus vel iurando contangimus»; 964, agost, 31 (núm. 12): «iurati autem dicimus in primis per Deum Patrem Omnipotentem, per Ihesum Christum, Filius eius, Sanctumque Spiritum, qui est in Trinitate unus et verus Deus, super reliquias Sancti Fructuosi (...) cuius baselica sita est in comitatu Minorea, in terminio de castra Terciolo, supra cuius sacro sancto altario ubi has condiciones manibus nostris continemus»; 986, octubre, 12 (núm. 26): «iuramus in primis per Deum Patrem Omnipotentem et súper altari Sancti Christofori màrtir Christi, in cuius honore ecclessia sita est in comitatu Gerundense in valle Gugulus supra cuius sacro et sancto altario ubi has condiciones manibus nostris continemus»; 1024, novembre, 9 (núm. 134): «iuramus in primis per Deum Patrem Omnipotentem et súper altare Sancti Andree apostole in cuius honore situs est in pago lerundense in villa Villano in domum Sancti Petri.»
- 10 DCB, núm. 536: "Et per hunc locum venerationis Sancti Saturnini, martir Christi, cuius baselica sita est in comitato Barchinonense, in terminio Terracense, in sede Egarensis, super cuius sacrosancto altario..."
- 11 SPSME, núm. 117. El document original d'aquesta butlla s'ha perdut i el text només ens ha arribat per la via de còpies posteriors. El text que ens ha arribat cita Sant Julià com a Sant Joan. Es tracta d'un error del copista que s'ha esmenat en l'edició del diplomatarí del 2001.
- 12 SPSME, núm. 132.
- 13 El text d'aquesta butlla ens ha arribat transmès en una edició que en féu Albert Carrier l'any 1933 on deia que l'havia recuperat d'una còpia feta per Marcel Eusebi el 1739 a Valença del Delfinat, la qual no s'havia trobat aleshores i l'havia fet el notari de Sospel, M. Pastoris. El fet és que en no mencionar ni Pastoris ni Eusebi d'on fan ells la còpia tampoc sabem on s'hauria trobat l'original. És Ulysse Chevalier qui menciona una còpia de data desconeguda extreta d'un cartulari de 28 folis perdut que hauria copiat el text d'un original perdut que es conservava en algun moment a l'arxiu episcopal de Valença. En definitiva, una llarga llista de mans i passos que ens fan pensar que la menció a Sant Miquel pot ser del tot errònia. La no aparició de Sant Miquel en butlles posteriors, almenys fins al 1206, ens ho fa sospitar més encara. Un error semblant hem detectat a la butlla de Calixt II on Sant Julià ve confós com a Sant Joan.

- 14 SPSME, núm.141.
- 15 SPSME, núm.207.
- 16 SPSME, núm. 219.
- 17 ALSINA, C.; FELIU, G.; MARQUET, LL. *Diccionari de mesures catalanes*. Barcelona: Curial, Manuals, 14, 1996, p.207.
- 18 SPSME, núm. 210.
- 19 SLM, núm. 231.
- 20 SPSMT, núm.4.
- 21 SPSMT, núm. 5.
- 22 SPSMT, núm. 39.
- 23 SPSMT, núm. 45.
- 24 SPSMT, núm. 180.
- 25 SALRACH, Josep M. "La senyoria", dins *Història agrària dels països catalans. Edat Mitjana*. Barcelona: Fundació Catalana per a la recerca, volum II, 2004, p. 550, nota 43.
- 26 CABESTANY, J.F; MATAS, M.T. "Advocació de Sant Miquel a les capelles dels castells de la Marca del Gaià i del Penedès, segles X-XI" a Barcelona: *Lambard. Estudis d'art medieval*, núm. X, 1998, p. 141-150.
- 27 GROS I PUJOL, M.S. "La funcionalitat litúrgica de les esglésies d'Ègara", dins les *Actes del Simposi Internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa*. Terrassa, 1992, p.77-84.
- 28 SLMT, núm. 420.
- 29 SPSME, núm. 150.
- 30 SPSME, núm. 179.
- 31 SLMT, núm. 18 i 42. L'editor del document núm.18 ens indica que es tracta d'una còpia imitativa simple feta durant el segle XII i que hi ha alguns elements suspectes o estranys del text. En canvi el document núm. 42 del 973 és autèntic i inequívoc.
- 32 SPSME, núm. 117.
- 33 SANCTUS ISIDORUS. *De Viris Illustribus, liber*. Caput XXXIII i caput XXXIV.
- 34 VILLANUEVA, J. *Viaje literario a las iglesias de España*. Tomo XII: Viage a Urgel y Gerona (1850). Carta LXXXIX: "Historia del monasterio de canónigos premonstratenses de Bellpuig de las Avellanas." p.92-93: "Un leccionario fol. Ms. Saec. XIII, fulto en muchas partes; pero por fortuna conserva el sermón de San Vicente mártir predicado por Sant Justo, obispo de Urgel, con el epígrafe entero. Este códice que fue de la parroquia de Forés, diocesi de Tarragona, es ya el tercero en que he hallado esta obríta inédita de que hable en los correos anteriores." "Dos breviarios de fines del siglo XII o principios del siguiente. Uno de ellos era propio de la parroquia de San Miguel de Cardona que al principio del oficio de Tempore, tiene escrito 'Incipit breviarium secundum ordinem beati Ruphi compilatum', que quiere decir que servia a algún monasterio de nuestros canónigos augustinianos que se intitulan de San Rufo o porque estaban sujetos a la famosa casa de aquel título en Aviñón o porque adoptaron sus costumbres como fue moda un tiempo. Y este yo juzgo que sirvió para la canónica de San Vicente de Cardona, ya porque entre las commemoracions de los santos pone las de San Odón y San Ermengol, ya porque en el oficio de San Vicente está el citado sermón de San Justo."
- 35 CARDÚS, S. *La ciutat i la seu episcopal d'Ègara*. Terrassa: Patronat de la Fundació Soler i Palet, 1964, p. 85-86.
- 36 SPSMT, núm. 163.
- 37 SPSMT, núm. 180.
- 38 CARDÚS, S. *Grandeses i antiguitats d'Ègara – Terrassa. Joan Arnella (1570-1639)*. Terrassa: Patronat de la Fundació Soler i Palet, 1973, p.54-55.